

EU-Commissievoorstel COM(2018)639 ter afschaffing van de seizoensgebonden omschakeling tussen winter- en zomertijd.

Preliminair overzicht van mogelijke beleidsimplicaties.

1. Aanleiding

De Europese Commissie stelde op 12 september 2018 voor om de omschakeling tussen winter- en zomertijd in Europa vanaf 2019 af te schaffen en de lidstaten, vanuit het bestaande subsidiariteitsprincipe, te laten kiezen of ze voortaan permanent de winter- dan wel zomertijd willen toepassen (*zie doc. COM(2018)639*). Het voorstel tot afschaffing van de bestaande richtlijn 2000/84/EC moet ervoor zorgen dat de door de EU gecoördineerde seizoenswissel qua tijd voortaan onmogelijk wordt. Het is de bedoeling dat (buur-)landen hun eventuele aanpassingen coördineren zodat de goede werking van de interne markt wordt gewaarborgd. Voorts wil de Commissie voorkomen dat versnippering ontstaat doordat sommige lidstaten de omschakeling tussen winter- en zomertijd behouden, terwijl die elders is opgeheven. Voorzitter Jean-Claude Juncker verwacht dat het Parlement en de Raad die mening zullen delen en oplossingen zullen vinden die goed zijn voor onze interne markt.

Violeta Bulc, commissaris voor Vervoer, zei dat de Commissie snel wil gaan en reeds in 2019 de omschakeling tussen winter- en zomertijd wenst af te schaffen. Ze roept de lidstaten op om de nodige voorbereidingen te treffen om een gecoördineerde aanpak in de hele EU te waarborgen. Het voorstel van de Commissie wordt ter goedkeuring voorgelegd aan zowel het Europees Parlement als de Raad, en omvat het volgende:

- het schaft de omschakeling tussen winter- en zomertijd in de hele EU af;
- het voorziet in een duidelijke en korte termijn voor de invoering van de wijzigingen;
- het moedigt raadplegingen op nationaal en Europees niveau aan om de coördinatie tussen de lidstaten te waarborgen.

Voor verdere toelichting en documenten, zie aangegeven websites als bijlage.

De federale regering gaf bij monde van premier Charles Michel tijdens de informele top op 20 september 2018 in Salzburg aan om samen met Nederland en Luxemburg een raadpleging van de bevolking te willen houden. *‘De regeringen van de Benelux wensen een gezamenlijk standpunt in te nemen’* en geven daarbij aan *‘naar de bevolking te willen luisteren’*. Hoe dit concreet georganiseerd zal worden, is momenteel onduidelijk. Mede omwille van de afwezigheid van een wettelijk instrument ter zake, wordt aan een informele onlinebevraging gedacht.

De nieuwe richtlijn zal formeel moeten omgezet worden door de federale regering, met name door wijziging of opheffing van het KB van 19 december 2001 (krachtens de wet van 7 februari 1920 houdende de wijziging der wet van 29 april 1892 tot vaststelling van het wettelijk uur) tot invoering van een zomertijd vanaf het jaar 2002 (zie link website als bijlage). Het doel van

de richtlijn is economisch: de goede werking van de interne markt te waarborgen. Dat betekent dat artikel 6, §1, VI, 3de lid, van toepassing is:

“In economische aangelegenheden oefenen de Gewesten hun bevoegdheden uit met inachtneming van de beginselen van het vrije verkeer van personen, goederen, diensten en kapitalen en van de vrijheid van handel en nijverheid, alsook met inachtneming van het algemeen normatief kader van de economische unie en de monetaire eenheid, zoals vastgesteld door of krachtens de wet, en door of krachtens de internationale verdragen.”

Voor het gehele grondgebied van de lidstaat moet immers dezelfde standaardtijd gelden. Aangezien de keuze gevolgen heeft voor een aantal gemeenschaps- en gewestaangelegenheden zoals opgesomd in de toelichting bij het voorstel van richtlijn (economie, energie, verkeersveiligheid, gezondheid, landbouw, ...) spreekt het voor zich dat de Vlaamse regering betrokken wordt bij deze beslissing en een officieel standpunt voorbereidt.

2. Rationale voor de afschaffing van de seizoensgebonden omschakeling tussen winter- en zomertijd, aangegeven door de Europese Commissie.

Bij de burger, het Europees Parlement en steeds meer lidstaten groeit de weerstand tegen de omschakeling tussen winter- en zomertijd. Naar aanleiding van de resolutie van het Europees Parlement heeft de Commissie in het kader van de beoordeling van de huidige regeling in de zomer van 2018 een openbare raadpleging gehouden. Zij ontving 4,6 miljoen reacties, een nieuw record voor een openbare raadpleging van de Europese Commissie. Kanttekening die hierbij gemaakt wordt, is dat ca. 70 % van de respondenten (3,1 miljoen) in Duitsland resideerde, gevolgd door Frankrijk (8.6 % of 393 000) en Oostenrijk (6 % of 259 000). Nog zes andere landen leverden tussen 1 en 5 % van het totaal aantal respondenten (Polen, Spanje, Tsjechië, België, Finland en Zweden). Afgezet tegen het aantal inwoners per land, gaf eveneens Duitsland met bijna 4 % van de bevolking de grootste respons, gevolgd door Oostenrijk en Luxemburg (respectievelijk ca. 3 en 2 %). Alle andere landen vielen hier onder de 1 %. Ook stelt de EU-Commissie duidelijk: *‘In contrast to surveys, public consultations are not statistically representative. Web-based public consultations also have a self-selection bias of the respondents towards the views of those who choose to respond to the consultation against those who do not. These elements need to be kept in mind when interpreting the results.’*

De Vlaamse overheid nam ook deel aan deze enquête onder coördinatie van het Departement Buitenlandse Zaken en gebaseerd op inschattingen van het Departement Mobiliteit en Openbare Werken en de afdeling Sport bij het Departement Cultuur, Jeugd en Media. Er werd een voorkeur voor afschaffing van de seizoensgebonden omschakeling geuit, onder voorbehoud van verder politiek debat rond dit thema (zie bijlage 1). Ongeveer 62.500 Belgische burgers en bedrijven hebben de consultatie ingevuld, met ongeveer 80 % die aangaf ontevreden tot zeer ontevreden te zijn met de omschakeling. 84 % van de Europese respondenten wil dat de omschakeling tussen winter- en zomertijd wordt opgeheven.

De Europese landen hebben de zomertijd in de vorige eeuw ingevoerd, voornamelijk om energie te besparen, met name tijdens de twee wereldoorlogen of tijdens de oliecrisis in de jaren '70. Vanaf 1980 heeft de Europese Unie stapsgewijs regelgeving aangenomen om een einde te maken aan de uiteenlopende nationale regelingen voor het verzetten van de klok.

In 2018 zijn de redenen om de klok te verzetten echter grotendeels weggefallen. Uit studies blijkt immers dat de energiebesparing tegenwoordig slechts minimaal is en burgers klagen steeds meer over de negatieve impact op de gezondheid. Vandaag past ongeveer 40% van de landen wereldwijd een vorm van zomertijdregeling toe.

In het licht van deze elementen is de Europese Commissie tot de conclusie gekomen dat er geen redenen zijn om de omschakeling tussen winter- en zomertijd vanuit Brussel te blijven regelen en dat de lidstaten, conform het subsidiariteitsbeginsel, zelf moeten kunnen beslissen of zij voortaan permanent de winter- dan wel de zomertijd invoeren.

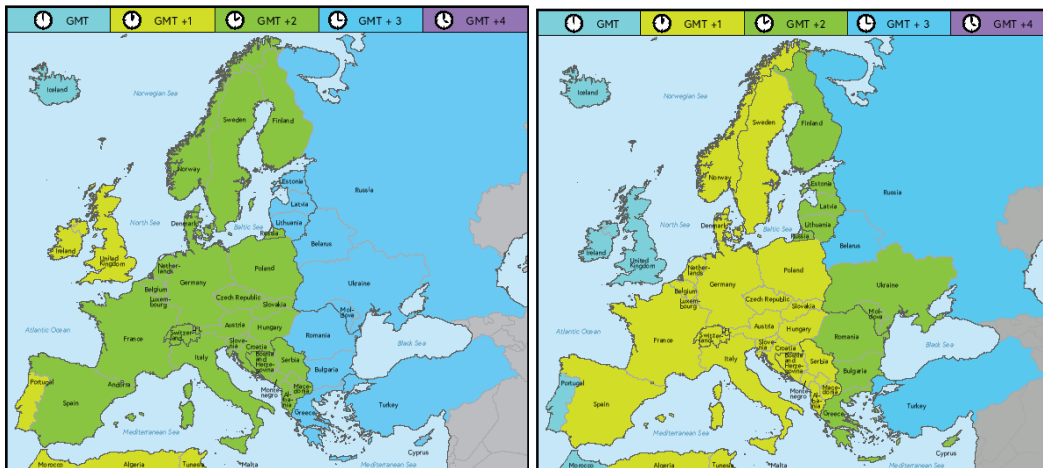
De lidstaten kunnen volgens het ontwerp van richtlijn dus niet vasthouden aan een nationaal systeem van seizoensgebonden wijzigingen. Tijdens de EU-raad werkgroepvergadering Transport van 1 oktober 2018 werd echter wel duidelijk dat een grote meerderheid van de landen uitdrukkelijk de optie *'de huidige seizoensgebonden wijziging behouden'* ter overweging wensten te behouden.

De Commissie wenst zo de interne markt naar behoren te laten functioneren en wordt er vermeden dat een ongecoördineerd optreden van de lidstaten tot problemen leidt: ontregelde vervoersplanningen, de verstoorde werking van informatie- en communicatiesystemen, hogere kosten voor grensoverschrijdende handel en een daling van de productiviteit. Een permanent geharmoniseerd systeem, waarbij alle lidstaten de klok niet langer tweemaal per jaar verzetten, is volgens de Commissie hierbij van essentieel belang.

Merkwaardig genoeg stelt het ontwerp van richtlijn precies de vandaag bestaande harmonisatie via de directieve 2000/84/EC in vraag door de beslissing van permanente zomer- dan wel wintertijd aan de lidstaten - en het resultaat van hun onderling akkoord - te laten afhangen. Met als mogelijk eindresultaat minder in plaats van meer harmonisatie. De nieuwe harmonisatie zal met andere woorden bilateraal en land per land terug opgebouwd moeten worden. Geconfronteerd hiermee gaf de Commissie op 8 oktober 2018 aan dat de 'nieuwe' harmonisatie er in bestaat dat er een algemeen verbod op de seizoenswissel qua tijd komt én dat er een duidelijke notificatieprocedure wordt ingesteld, zodat lidstaten ruim op voorhand en coherent op de hoogte worden gehouden van de keuze van elke andere lidstaat.

Hierbij gaat de commissie er eenvoudigweg van uit dat, aangezien alle landen nu tot een bepaalde GMT-tijd behoren, ze die niet zullen wijzigen als de seizoenswissel wordt afgeschaft. Ze gaat hierbij voorbij aan het feit dat de afschaffing gewijzigde situaties met zich mee brengt, waarbij de remediëring niet langer in een seizoenswissel, maar wel in het overgaan naar een - van buurlanden verschillende - GMT-zone zou kunnen gevonden worden.

Anno 2018 kent Europa de volgende tijdszones, kaartjes met respectievelijk zomertijd (GMT +2) en wintertijd (GMT +1) (Bron: EU raadswerkgroep Transport Interinstitutional File: 2018/0332 (COD))

3. Timing

Om een soepele en snelle overgang mogelijk te maken en het dossier te kunnen afsluiten voor de Europese verkiezingen van mei 2019, stelt de Commissie voor dat elke lidstaat tegen april 2019 mededeelt of hij permanent voor de winter- dan wel zomertijd kiest. De laatste verplichte omschakeling naar de zomertijd zou plaatsvinden op zondag 31 maart 2019. Daarna zouden de lidstaten die permanent voor de wintertijd kiezen hun klok een laatste keer achteruit zetten op zondag 27 oktober 2019. Na die datum zouden seizoensgebonden tijdsveranderingen niet meer aan de orde zijn.

Om dit tijdschema te kunnen aanhouden volgens de gewone wetgevingsprocedure, moet het voorstel uiterlijk in maart 2019 worden goedgekeurd door het Europees Parlement en de Raad. Tijdens de EU-raad werkgroepvergaderingen Transport van 1 en 8 oktober 2018 gaven de meeste landen aan de voorgestelde timing te krap te vinden. Een periode van 18 maanden werd naar voor geschoven, nodig voor consultaties en onderzoeken allerlei

4. Proces

Om tot een overzicht van de beleidsimplicaties te komen, vroeg de Vlaamse regering via verschillende vakministers op 6 september 2018 aan haar administraties de voor- en nadelen van de verschillende opties en de mogelijke gevolgen ervan in kaart te brengen. Tevens werden de Vlaamse vertegenwoordigers in Europa gevraagd te informeren naar de standpunten van de regeringen van onze buurlanden. Op basis van input van de volgende

administraties, aangevuld met relevante beschikbare informatie, werd voorliggende nota samengesteld: Departement Mobiliteit en Openbare Werken (MOW), Agentschap Maritieme Dienstverlening en Kust (MDK), Departement Landbouw en Visserij (LV), Departement Omgeving, Departement Cultuur, Jeugd en Media (CJM), Departement Kancelarij en Bestuur (coördinatie), Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin (WVG), Agentschap Sport Vlaanderen, Agentschap Kind en Gezin (KG), Departement Werk en Sociale Economie (WSE), Departement Economie, Wetenschap en Innovatie (EWI).

5. Implicaties bij het afschaffen van de seizoensgebonden omschakeling tussen winter- en zomertijd

5.1 Verkeersveiligheid

Vanuit verkeersveiligheidsoogpunt kan de algemene ervaring met beide omschakelingen als negatief worden omschreven. Dit wordt o.m. geïllustreerd door een piek in het aantal dode en zwaargewonde voetgangers tijdens de periode direct volgend op de omschakeling naar het winteruur (bron: Vias, zie figuur 13 onder punt 6.4). Deze omschakeling treedt immers op in een periode van het jaar waar de bijhorende abrupt wijzigende lichtomstandigheden zich in de spitsperiode voordoen. Gelet op de bijzondere aandacht die Vlaanderen binnen het verkeersveiligheidsplan wenst te geven aan de veiligheid van voetgangers en fietsers, is het van belang dat er sowieso geen abrupte wijzigingen van de lichtomstandigheden optreden.

Daarnaast wordt ook een impact ondervonden in het kader van data-acquisitie en uitgave, waar de overgangen extra programmatie bij automatisering met zich meebrengen, met meer investeringen en meer risico op fouten.

Het ieder jaar tweemaal wisselen van uur geeft bovendien ook aanleiding tot vergissingen en verwarring (eventuele fouten, vragen over welk uur gebruikt wordt, ...), wat zowel door de maritieme sector als luchtvaartsector wordt aangehaald.

De afschaffing van de seizoenswissel kan dan ook door het Departement MOW ondersteund worden.

5.2 Energieverbruik

De mogelijke impact op energieverbruik, destijds een van de belangrijkste redenen tot invoering van de zomertijd (of *'Daylight Saving Time'* (DST), is onduidelijk. Men dacht dat er elektriciteit kon bespaard worden door langer gebruik te maken van het natuurlijke licht op momenten dat er veel menselijke activiteit is. De besparing zou voornamelijk voortkomen uit het verminderde gebruik van elektrische verlichting. Sommigen wijzen er echter op dat de zomertijd net zou kunnen leiden tot een hoger energieverbruik, wanneer rekening wordt

gehouden met het hogere energieverbruik voor koeling.¹ Doordat het in de zomermaanden langer licht blijft, zou ook het aantal verplaatsingen met de wagen kunnen toenemen.

Voor België bestaan geen studies waarbij de impact op het energieverbruik onderzocht werd. De transmissienetbeheerder ELIA geeft in elk geval aan dat er nooit een operationele impact op het net is opgevallen.² Internationaal zijn er wel tal van studies uitgevoerd.³ Een literatuurstudie van april 2017 onderzocht 44 studies die werden uitgevoerd naar de potentiële effecten van DST op het elektriciteitsverbruik. Sommige publicaties vonden een sterker besparingseffect dan anderen. Volgens bepaalde studies zorgt het zomertijd dan weer voor een meerverbruik (zie figuur 2). De literatuurstudie concludeert dat de resultaten naar de effecten van DST op het elektriciteitsverbruik afhankelijk zijn van de gebruikte berekeningsmethodologie in het onderzoek én de ligging van het land ten opzichte van de evenaar. De gemiddelde geschatte energiebesparing die wordt gevonden over alle publicaties samen is 0,3%. Wanneer wordt gecorrigeerd voor bovenstaande factoren, is de gemiddelde geschatte energiebesparing 0%.

Figuur 1 Geschatte elektriciteitsbesparing per studie afgezet t.o.v. het publicatiejaar

Bron: . (<http://meta-analysis.cz/dst/dst.pdf>)

Daarnaast werden tal van studies op individueel landenniveau uitgevoerd. Deze geven ook een divers, en weinig eenduidig beeld van de potentiële energiebesparing.

In 2008 werd een studie gepubliceerd die het effect van een wijziging in het beleid rond zomertijd in Indiana (Verenigde Staten) berekende. De studie maakte gebruik van een dataset van meer dan 7 miljoen observaties van maandelijkse factureringsgegevens voor de overgrote meerderheid van huishoudens in het zuiden van Indiana voor drie jaar. De belangrijkste bevinding was dat in tegenstelling tot de beleidsintenties bij het invoeren van zomertijd, de residentiële elektriciteitsvraag stijgt. Schattingen van de totale toename zijn ongeveer 1 procent. Zomertijd veroorzaakt de grootste toename van het elektriciteitsverbruik in de

¹ Onder het zomertijd komt de zon 1 uur later op 's morgens en blijft het 's avonds 1 uur langer licht. De warmste periode van de dag verschuift naar later op de middag. Hierdoor kan de koelingsbehoefte toenemen.

² Mailverkeer VEA-ELIA 7 sept. 2018.

³ Does Daylight Saving Save Electricity? A Meta-Analysis. (<http://meta-analysis.cz/dst/dst.pdf>)

herfst, met schattingen tussen 2 en 4 procent. Deze bevindingen zijn consistent met simulatieresultaten die wijzen op een vermindering van de vraag naar verlichting maar een toenemende vraag naar verwarming en koeling.

Een mededeling⁴ van de Europese Commissie uit 2007 concludeert dat de werkelijke energiebesparing moeilijk te berekenen is, maar in elk geval relatief beperkt zal zijn en baseert zich daarvoor onder andere op volgende studies voor de volgende landen:

Bulgarije. Volgens een studie die de exploitant van het Bulgaarse elektriciteitssysteem heeft uitgevoerd naar het elektriciteitsverbruik in de voorbije drie jaren wordt de besparing door het niet-gebruiken van kunstlicht geraamd op 20,5 GWh per jaar, d.w.z. ongeveer 0,01% van het totale verbruik van het land in 2005.

Frankrijk. In 2006 werd op basis van simulaties een vergelijking gemaakt tussen de huidige situatie en een situatie zonder zomertijd. Uit deze studie is gebleken dat door de zomertijd 684 GWh energie wordt bespaard op verlichting en klimaatregeling en 14 GWh energie meer wordt gebruikt voor verwarming, wat neerkomt om een besparing van 0,014% van het totale verbruik in 2005. Uit de studie bleek ook dat 45 GWh extra kan worden bespaard op verlichting als de zomertijd een maand eerder zou worden ingevoerd.

Slovenië. Uit verschillende statistische analyses van elektriciteitsbedrijven is gebleken dat de uurverandering in maart en oktober weinig of geen effect heeft op het elektriciteitsverbruik.

Estland. Uit de Estse statistieken blijkt dat in 2000 en 2001, toen de zomertijd er uitzonderlijk niet werd toegepast, het huishoudelijk elektriciteitsverbruik in de periode april-oktober hoger lag dan in de jaren vóór en na 2000-2001. Het verschil bedroeg evenwel minder dan 10% en de verhouding tussen het zomer- en winterverbruik was vergelijkbaar met dat in de jaren waarin de zomertijd wel werd toegepast.

Letland. Eind maart 2006 is een vergelijking gemaakt van het elektriciteitsverbruik en de maximale belasting van het elektriciteitssysteem vóór en na de uurverandering in het voorjaar. Beide parameters bleven zo goed als ongewijzigd.

VVM De Lijn haalt aan dat de verschillen qua energieverbruik in stelplaatsen, onderhoudscentra en kantoren vrij marginaal zullen blijven. Aansluitend hierbij geeft het Kernteam Operaties, bevoegd voor aanbodplanning en budgetbeheer, aan dat de te verwachten of in te schatten effecten op het al dan niet 'schuiven met het uur' quasi nihil zal zijn.

Er kan aangesloten worden bij de bevindingen van de Europese Commissie dat de werkelijke energiebesparing moeilijk te berekenen is, maar in elk geval relatief beperkt zal zijn.

5.3. Operationele organisatie

⁴ COM (2007) 739: Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee under Article 5 of Directive 2000/84/EC on summer-time arrangements (<https://eur-lex.europa.eu/procedure/EN/196455>)

De effecten op de operationalisering zijn beperkt te noemen. De Vlaamse Waterweg nv stelt dat het huidige systeem van zomer- en wintertijd geen problemen oplevert. De applicaties zijn erop voorzien en het grote voordeel is dat dit in heel Europa hetzelfde is.

Het Agentschap Maritieme Dienstverlening en Kust (MDK) geeft aan geen speciale gevolgen van de omschakeling te ervaren. De arbeidsregeling wordt niet beïnvloed, noch de operationele organisatie.

5.4 ICT

Op het vlak van ICT zijn er geen grote investeringen noodzakelijk. MDK geeft aan dat er geen bijkomende financiering qua ICT nodig is. In het kader van data-acquisitie en data-uitgave betekent de seizoensgebonden overgang zomertijd/wintertijd extra programmering (meer investeringen en meer risico op fouten) bij automatisering en heel wat onduidelijkheid (eventuele fouten) en vragen over in welk uur bepaalde data staan. Deze vallen weg.

5.5 Landbouw

Het departement Landbouw en Visserij geeft aan dat de landbouworganisaties geneigd zijn om te blijven opteren voor het huidige systeem van winter- en zomertijd. Indien het wijzigt, vragen zij eenzelfde toepassing voor de (buur)landen. Het *Deutsche Bauernverband* is uitgesproken voorstander van afschaffing van de wissel, mits behoud van het zomertijd.

5.6 Productiviteit en werkbaarheid

In twee uitgebreide rapporten uitgevoerd in opdracht van de Europese Commissie en het Europese Parlement wordt geen verband gelegd tussen het invoeren van de zomertijd en productiviteit en werkbaarheid. Permanente wintertijd levert sneller licht, waardoor mensen frisser zijn in de ochtend, permanente zomertijd geeft meer licht na het werk en dus meer vrije tijdschansen...maar ook meer hitte in avonduren en meer warmte in huis als je moet gaan slapen. Qua productiviteit lijkt permanente wintertijd het pleidooi te halen, maar voor de ontspanning biedt permanente zomertijd dan weer extra kansen, want opnieuw de werkgoesting (en productiviteit) de dag erop kan doen stijgen, zeker in de donkere wintermaanden december en januari. Het departement WSE geeft ter zake aan dat de voor- en tegenargumenten aan beide kanten elkaar in balans houden.

5.7. Cultuur

Binnen de kunst- en cultuursector geeft de meerderheid van de organisaties, zijnde Vlaams Fonds voor de Letteren, Overleg Kunsten, Kunstenpunt, Vlaams Audiovisueel Fonds, Vereniging Vlaamse Cultuur- en gemeenschapscentra en respondenten uit de mediasector, aan neutraal te staan tegenover een afschaffing van het zomertijd. Zij menen hier weinig impact van te zullen ondervinden.

Enkelen (Vlaams Centrum voor Circuskunsten, Vereniging Vlaamse Jeugddiensten, Demos) pleiten voor de afschaffing van het zomertijd. Als voordelen voor de afschaffing vermelden zij o.a. dat het bioritme van publiek en artiesten niet verstoord wordt en dat er in de zomermaanden minder lang gewacht moet worden tot het donker is voor avondactiviteiten. Eén organisatie (De Federatie) pleit voor het behouden van het zomertijd.

5.8 Conclusie

De meeste sectoren ondervinden geen operationele moeilijkheden meer bij de omschakeling twee maal per jaar. Een afschaffing ervan heeft geen al te grote implicaties.

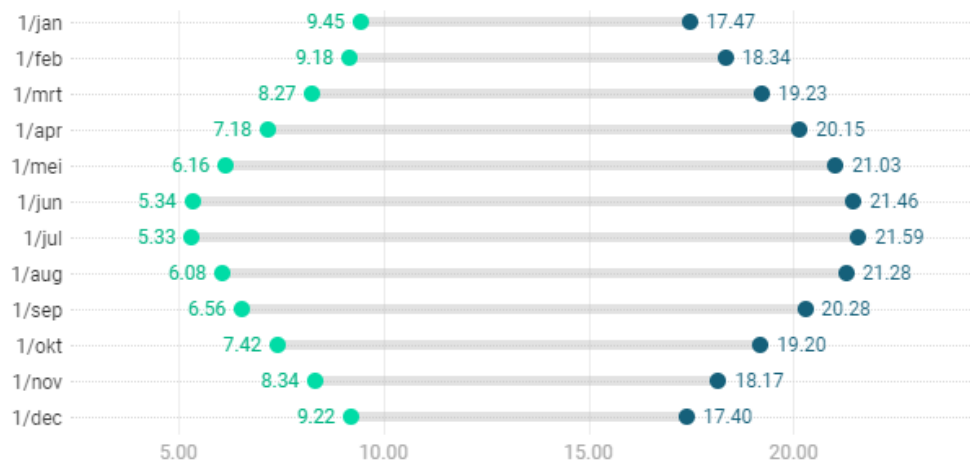
Het wegnemen van de negatieve effecten van abrupte wijzigingen wordt positief onthaald. Verder staan de meeste sectoren eerder neutraal tegenover de afschaffing.

Het voorstel van de Europese Commissie tot afschaffing van de wissel kan worden bijgetreden, aangezien uit de analyse blijkt dat de negatieve gevolgen ervan niet groter zouden zijn dan deze vastgesteld bij het behoud van de wissel.

6. Elementen van belang bij de keuze van permanente zomertijd dan wel permanente wintertijd

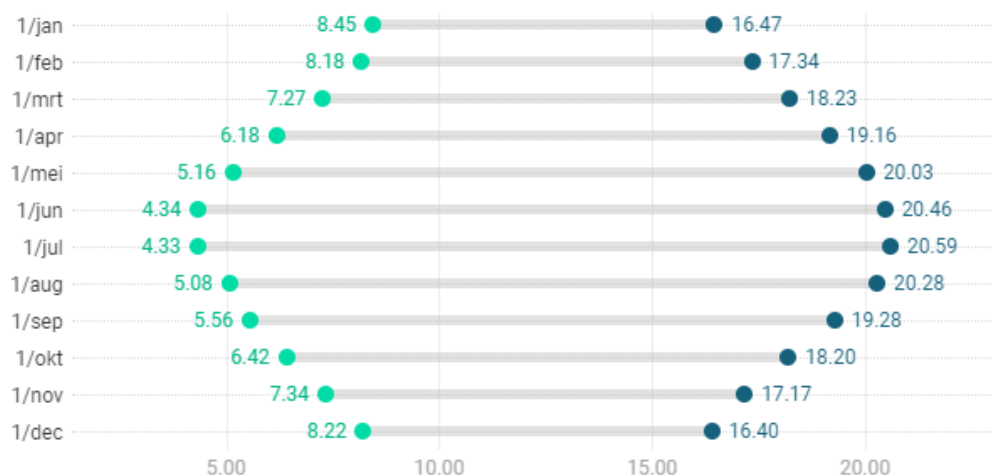
6.1. Algemeen

Wanneer gekozen wordt voor permanente zomertijd, betekent dit dat de zon in de zomermaanden juni en juli opkomt rond 5u30 en ondergaat rond 22u (Ukkel). In de wintermaanden (december tot februari) komt de zon op rond 9u30 en gaat ze onder rond 17u40. In de maanden die we momenteel kennen als 'wintertijd' zal de zon dus 1 uur later opkomen, maar zal het wel 1 uur langer licht blijven 's avonds.

Figuur 2 Zonsopgang en -ondergang als het altijd zomertijd is. Bron: De Morgen

Wanneer het hele jaar door de wintertijd geldt, komt de zon op om iets na 4u30 in de zomer en gaat ze onder rond 21u (telkens 1 uur vroeger dan vandaag het geval is).

Figuur 3 Zonsopgang en -ondergang als het altijd wintertijd is. Bron: De Morgen

6.2. Harmonisering met omliggende landen behouden

De Europese Commissie liet in 2014 een studie⁵ opmaken die het gebruik van zomertijd in de EU heeft geanalyseerd. In algemeenheid concludeert de studie dat als de toepassing van de zomertijd in Europa niet geharmoniseerd zou zijn, dit gevolgen zou hebben voor zowel de lidstaat (lidstaten) die afwijken van het geharmoniseerde tijdschema, als voor de rest van de EU. Internationaal bewijs suggereert dat grensoverschrijdende investeringen sterker zijn wanneer de tijd geharmoniseerd is. Dit betekent dat wijzigingen die de tijdsharmonisatie in Europa verminderen, eerder een negatief effect op de investering hebben dan een positief effect.

De huidige Europese directieve (2000/84/EC) die de Commissie wenst af te schaffen had tot doel een harmonisatie binnen de Europese interne markt te bekomen. Gegeven de intense economische interactie binnen een eengemaakte markt – en zeker met de buurlanden – is het verminderen van tijdsverschillen een belangrijk element in het verminderen van handelsbelemmeringen. Dit wordt ook bevestigd in de ex-post impact assessment van het Europees Parlement⁶. Voor een open, export-gedreven economie als Vlaanderen is dit van groot belang. Indien het afschaffen van de uur-omschakeling deze harmonisering te niet doet, moet er sterk worden nagedacht of de afschaffing voldoende andere economische voordelen heeft die dit compenseren.

Het in kaart brengen van deze economische voor- of nadelen wordt bemoeilijkt door een gebrek aan empirisch studiemateriaal, wat volgens het departement EWI maakt dat het met de huidige kennis van zaken economisch niet duidelijk is of een winter- dan wel zomertijd beter is. Wel staat vast dat een zo groot mogelijke harmonisatie van de uur-omschakeling binnen een eengemaakte markt essentieel is. Indien de afschaffing van het huidige systeem dit niet kan waarborgen, is het vanuit economisch oogpunt aangewezen het huidige systeem te behouden.

Vanuit de havensector wordt gewezen op het belang dat er binnen de EU geen verdere tijdsverschillen komen. Een afstemming met de buurlanden en een geharmoniseerde aanpak binnen Europa is van cruciaal belang. De Vlaamse Waterweg stelt: 'Indien er zou worden afgestapt van een globaal Europees systeem zal dit problemen veroorzaken bij de afstemming van de bedieningstijden van kunstwerken. Bedieningstijden zullen minder op elkaar afgestemd zijn dan vandaag. De internationale scheepvaart zal hierdoor bemoeilijkt worden. Applicaties zullen moeten aangepast worden.'

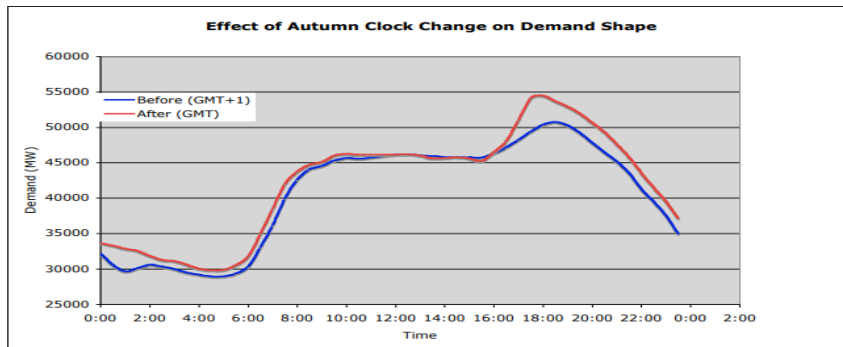
⁵ The application of summertime in Europe (<https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/facts-fundings/studies/doc/2014-09-19-the-application-of-summertime-in-europe.pdf>)

⁶ Te raadplegen via volgende link:

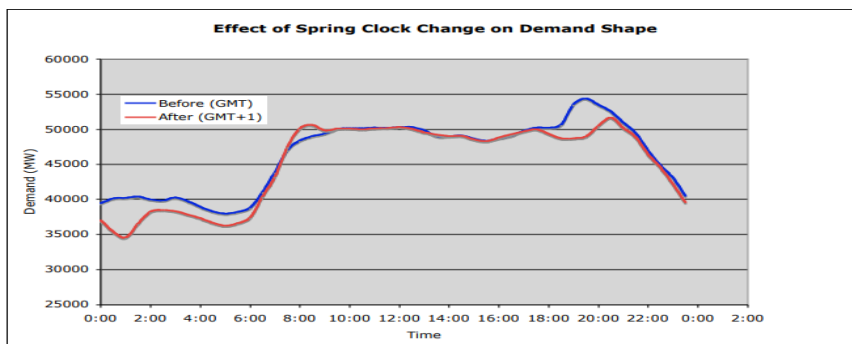
[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/611006/EPRS_STU\(2017\)611006_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/611006/EPRS_STU(2017)611006_EN.pdf)

6.3. Energievoorziening

Op basis van een studie⁷ van de Universiteit van Cambridge wordt aangetoond dat de zomertijd bijdraagt aan een vermindering van de piekvraag naar elektriciteit. Figuren 2 en 3 hierna laten zien hoe de piek toeneemt wanneer de klok in de herfst verschuift naar wintertijd en afneemt met de terugkeer naar zomertijd in de lente.

Figuur 4 Effect op vraagpatroon van terugkeer naar winteruur in VK

Figuur 5 Effect op vraagpatroon van switch naar zomertijd in VK

Wanneer het zomertijd van toepassing is, is er ook een betere afstemming tussen het zonne-energie-aanbod en de elektriciteitsvraag. De periode met het meeste zonnestraling valt immers samen met de avondpiek, het moment van het grootste (huishoudelijk) verbruik van elektriciteit. Gezinnen met een PV-installatie verbruiken dus op het moment van hoge groene stroomproductie waardoor hun graad van zelfconsumptie stijgt. Het net wordt hierdoor minder belast of dit zorgt ervoor dat er minder nood is aan batterijopslag. Naarmate het aandeel PV in de toekomst toeneemt, zal dit effect belangrijker worden.

Eén studie⁸ stelt dat een zomertijd die het hele jaar door geldt, de zelfconsumptie met een fractie van een procentpunt zou kunnen verhogen voor een huishouden met een nulenergiewoning. Voor een grootschalige 30 GWp PV-installatie op nationale schaal met een

⁷ Daylight Saving in GB: Is there evidence in favour of clock time on GMT? (https://www.ifm.eng.cam.ac.uk/uploads/Research/CTM/Resources/gmt_cronin_garnsey_rev_oct10.pdf)

⁸ Photovoltaic Potential of Alternative Year-Round Daylight Savings Time (<https://www.eupvsec-proceedings.com/proceedings?paper=22116>)

jaarlijks elektriciteitsverbruik van 140 TWh is er dan weer vrijwel geen effect op de zelfconsumptie.

Harmonisatie en tegengaan van piekverbruik

Vanuit energieoogpunt, en meer bepaald het piekverbruik, zou men kunnen pleiten voor méér diversificatie in tijdszones tussen lidstaten. Tijdsverschillen tussen lidstaten die zijn aangesloten op hetzelfde elektriciteitsnet, kunnen helpen om de piekvraag en het -aanbod van energie beter te spreiden. De vergelijking kan gemaakt worden met de huidige situatie waarbij het Verenigd Koninkrijk 1 uur achter loopt ten opzichte van België: op het moment van piekverbruik in België, kan elektriciteit geïmporteerd worden uit het VK, waar de piek pas 1 uur later plaats heeft.

Vanuit het elektriciteitsbeheer wordt hier tegenover gesteld dat de toenemende complexiteit een aantal gevolgen heeft. Tussen sterk geïnterconnecteerde systemen, zoals in België, kunnen asynchrone elektriciteitsconsumptiecurves problemen veroorzaken bij het beheer van elektriciteitsstromen. Beheer van meerdere pieken en fluctuerend gebruik is complexer en minder voorspelbaar dan één gezamenlijke piek. Ook kunnen de administratie- en onderhandelingskosten voor energieleveranciers toenemen als de lidstaten verschillende tijdregelingen hebben. De grotere complexiteit betekent dat energiebedrijven meer tijd moeten besteden aan plannen en onderhandelen met transmissienetbeheerders en dat de kans dat leveranciers worden beboet, toeneemt⁹.

Concluderend kan gesteld dat vanuit energieoogpunt een permanente zomertijd eerder aangewezen is, aangezien het 's avonds langer licht blijft. Niet zozeer door een energiebesparing *an sich*, maar door een grotere match tussen de periode waarin meer zonne-energie geproduceerd wordt en de uren waarop het elektriciteitsverbruik hoger ligt. De piekvraag naar energie zou ook afnemen. Een permanente wintertijd daarentegen betekent dat er tijdens de wintermaanden bespaard kan worden op verlichting 's ochtends die echter mogelijk teniet gedaan wordt door bijkomende energievraag 's avonds. Ook de toenemende 'verLEDding' reduceert deze energievraag. Gezien 's avonds de zon vroeger ondergaat, zijn de avondactiviteiten geconcentreerder in de tijd waardoor een hogere piekvraag te verwachten valt (Departement Omgeving).

6.4. Flexibele werktijd, arbeidsvoorwaarden en sectorale afspraken

Uit onderzoek van Erin Kelly en Phyllis Moen (University of Minnesota en MIT Sloan School of Management, 2017) blijkt dat flexibel werken positief is voor de gezondheid en het welzijn van werknemers, het ziekteverzuim vermindert en de betrokkenheid bij de organisatie versterkt. Een van de belangrijkste redenen waarom het flexibel werken juist die voordelen kent, is volgens de onderzoekers omdat zij die flexibel werken bijna een uur extra slapen per werkdag. Daarenboven hebben flexwerkers het gevoel meer controle over hun tijd te hebben waardoor hun work-life balans beter in evenwicht blijft. Resultaten behalen primeert hier op

⁹ Gas- en elektriciteitsleveranciers moeten vooraf immers de hoeveelheid capaciteit en opslag boeken die ze dagelijks op het Europese gas- en elektriciteitsnet nodig hebben. Als ze deze capaciteit te veel of te laag schatten, riskeren ze een regelgevende boete.

het aantal uren aanwezigheid. Ook de woon-werkreistijd vermindert, net als files en CO₂-uitstoot. De Vlaamse overheid past dit via haar PTOW-beleid toe.

Deze tendens, samen met het uitwerken van specifieke arbeidsvoorwaarden (zoals VMM De Lijn aangeeft) en het maken van sectorale afspraken, hebben als resultaat dat individueel of per specifieke groep meer gericht kan ingespeeld worden op een veralgemeende zomer- dan wel wintertijd.

6.5. Relatie tussen de maatschappelijk afgesproken tijd en de inwendige biologische klok van de mens (*circadiaans ritme*).

De vraagstelling die bij tal van onderzoeken rond de keuze voor zomer- of wintertijd centraal staat, is in hoeverre de maatschappelijk afgesproken tijd aansluit bij ons circadiaans ritme (aangestuurd door onze inwendige biologische klok) (Departement WVG). Het circadiaans ritme heeft een invloed op een groot aantal biologische processen (basaal metabolisme, hormoonhuishouding, slaappatroon, immuunsysteem...) van de mens, die op hun beurt gelinkt zijn aan tal van gezondheidsissues (obesitas, depressie, stressresistentie...). Bepalend voor dit ritme en onze inwendige klok is de hoeveelheid daglicht die men krijgt gedurende de periode dat men overdag actief is. Zonlicht is immers nog steeds de meest dominante factor bij de correctie van afwijkingen op onze biologische klok, los van chronotypes (ochtendmens, avondmens) en sterker dan tijdaanduiding uit de omgeving als 'zeitgeber'.

Tabel: Vergelijking zonnetijd-winteruur-zomeruur voor Brussel, Dusseldorf en Dresden

	Solstice	Sunrise	Sunset	Daylight	Solar noon	Tijd 2018	Verskil zonnetijd
Brussel UTC +1							
Breedtegraad: 50,85	21/06/2018	05:28u	21:59u	16:31u	13:44u	Zomeruur	+1:44u
Lengtegraad: 4,35	21/12/2018	08:42u	16:38u	7:56u	12:40u	Winteruur	+0:40u
Dusseldorf UTC +1							
Breedtegraad: 51,22	21/06/2018	05:17u	21:52u	16:35	13:34u	Zomeruur	+1:34u
Lengtegraad: 6,77	21/12/2018	08:34u	16:27u	7:52	12:30u	Winteruur	+0:30u
Dresden UTC +1							
Breedtegraad: 51,05	21/06/2018	4:50u	21:23u	16:33u	13:06u	Zomeruur	+1:06u
Lengtegraad: 13,07	21/12/2018	08:05u	16:00u	7:54u	12:03u	Winteruur	+0:03u

Bron: Universiteit Munchen-Departement WVG

Een vaak geciteerde studie van T. Roenneberg (chronobioloog van de universiteit van Munchen) en het Institute of Medical Psychology uit 2006 concludeert dat Oost-Duitsers, los van andere parameters (chronotype, cultuur, stad of platteland...), minder moeite hebben met opstaan en vroeger gaan slapen dan hun westerburen omdat hun tijd meer synchroon loopt met het zonne-uur (in de winter wijken ze maar een paar minuten af, in de zomer ruim een uur). Indien men deze conclusies zonder onderzoek doortrekt voor België, waar we nog meer afwijken van het zonne-uur, levert dit een argumentatie voor het behoud van het permanent winteruur op, aangezien dit onze biologische klok minder ontregelt en dus ons circadiaans ritme meer afstemt met de - op dit moment - maatschappelijk afgesproken tijd.

6.6. Effect op het algemeen welbevinden

Verschillende entiteiten binnen het Departement WVG kwamen op basis van een aantal studies (zie referenties onderaan) tot de volgende bevindingen in verband met het algemeen welbevinden.

Natuurlijk licht is belangrijk voor ons mentaal welbevinden (serotonine ↑), onze biologische klok (o.a. regeling slaap-waak ritme, metabolisme) en de aanmaak van vitamine D (verbetering immuunsysteem, rol in botaanmaak).

Een goed functionerende biologische klok zorgt ervoor dat de dag-nacht ritmen van belangrijke functies in het lichaam gelijk lopen met de dagelijkse licht-donker cyclus in de buitenwereld. De klok moet regelmatig gelijkgezet worden, en maakt hiervoor gebruik van een aantal signalen die vanuit andere delen van het lichaam worden doorgegeven. Het belangrijkste signaal komt van het netvlies van de ogen. Als er licht op de ogen valt wordt de klok gesynchroniseerd via zenuwbanen vanuit het netvlies.

Een donkere omgeving is bevorderlijk voor een goede nachtrust. Verduisterende gordijnen of rolluiken kunnen het donker maken. Het is daarentegen moeilijker om de effecten van natuurlijk licht te creëren.

De voor- en nadelen en de impact in verband met het algemeen welbevinden werden als volgt samengevat.

Voordelen permanente zomertijd:

- het is gedurende 10 maanden om 18 uur licht (8 maanden bij permanente wintertijd);
- men heeft tijdens de lange zomeravonden meer daglicht waardoor men langer actief is, ook in de buitenlucht (vrijtijdsactiviteiten voor volwassenen);
- kinderen zijn langer actief (kan ook een nadeel zijn).

Nadelen permanente zomertijd

- ligt verder af van onze biologische klok die voor een groot deel wordt gereguleerd door natuurlijk daglicht;
- donker om 7.00 gedurende 6.5 maanden (5 maanden bij permanente wintertijd);

- maximum dagtemperatuur rond 16.00 en maximum ozon concentratie om 16-17.00 uur;
- piektijd waarop kwetsbare groepen binnen moeten blijven duurt langer;
- activiteiten worden later gepland en duren langer 's avonds waardoor er minder uren slaap zijn.

Voordelen permanente wintertijd

- sluit beter aan bij de biologische klok (actieve uren liggen dicht bij de uren van het daglicht en dit het hele jaar door en gedurende 7 maanden (5.5 maanden bij permanente zomertijd) is het om 7.00 uur licht;
- maximum dagtemperatuur rond 15 uur. Koeler 's avonds, wat kan zorgen voor een betere nachtrust;
- de piektijd van de warmte in de zomer waarbij kwetsbare groepen best binnen blijven, is vroeger gedaan;
- minder bezorgdheid over naar werk of school vertrekken in het donker tijdens wintermaanden.

Nadelen permanente wintertijd:

- minder daglicht tijdens de lange zomeravonden waardoor volwassenen en kinderen minder lang actief zijn;
- donker om 18u gedurende 4 maanden (2 maanden bij permanente zomertijd).

Verder kan men stellen dat nog heel wat onderzoek ontbreekt (naar winterblues, (post-natale) depressies, ...) en dat bestaande onderzoeken (bv. naar de effecten op suicidaliteit) onvoldoende wetenschappelijke evidentie aanreiken om een effect vast te stellen.

Er is geen wetenschappelijke onderbouw om uitdrukkelijk te kiezen tussen permanente zomer- en wintertijd, maar, zo stelt de medische beleidsel van WVG, er wordt best gekozen voor de optie die het beste aansluit bij het "natuurlijke" bioritme, d.i. het winteruur. De schooluren worden volgens de beleidsel best aangepast aan de gekozen optie om geen slaperige kinderen in de klas te hebben.

6.7. Effect op de sportactiviteiten en toerisme

Bij permanente zomertijd is het 's avonds langer licht, wat meer mogelijkheden genereert om te sporten. Uit een bevraging in de UK, blijkt dat 60% van de bevragden aangeeft dat ze meer zou sporten 's avonds bij keuze voor permanente zomertijd. Het Agentschap Sport Vlaanderen geeft aan dat qua infrastructuur (zowel indoor- als buiteninfrastructuur) er een voordeel qua energieverbruik te verwachten valt indien de permanente zomertijd wordt ingevoerd. Op basis van deze elementen opteert het Agentschap voor het permanent zomeruur.

Toerisme Vlaanderen heeft deze problematiek aangekaart op de vergadering van het Raadgevend Comité (RACO) van donderdag 20 september 2018. Het besluit van de vergadering was dat er geen specifieke voorkeur is voor een winter- of zomeruur, indien er maar een geharmoniseerde beslissing op Europees niveau komt.

6.8. Operationele nadelen van langer donker 's ochtends

Het Agentschap Wegen en Verkeer (AWV) stelt dat het nazicht van het patrimonium plaatsvindt plaats 8u en 16u. Dit nazicht gebeurt het best bij natuurlijk licht. Bij nazicht tussen zonsopgang en zonsondergang blijkt dat in de huidige situatie met winter- en zomertijd er 106 dagen zijn waarbij de zonsopgang na 8u 's ochtends valt met als laatste zonsopgang 8u45. Indien volledig overgeschakeld wordt naar zomertijd dan zullen er 154 dagen zijn waarbij de zonsopgang na 8u 's ochtends valt met als laatste zonsopgang 9u45. Indien volledig overgeschakeld wordt naar wintertijd dan zullen er slechts 90 dagen zijn waarbij de zonsopgang na 8u 's ochtends valt met als laatste zonsopgang 8u45.

Aangezien het nazicht reeds stopt om 16.00 uur en de zonsondergang, ongeacht welke optie gekozen wordt, na 16.00 ligt, heeft dit geen invloed op de werking. Gezien bovenstaande en de gezien haar huidige werkorganisatie (zie ook 6.5), geeft AWV een lichte voorkeur aan de volledige omschakeling naar de wintertijd aangezien hierbij het werken bij schemering en kunstlicht het meest beperkt wordt.

Een randbemerking hierbij is dat er steeds een aanpassing aan de werkorganisatie kan gebeuren die, naargelang de gekozen optie van permanent zomer- dan wel winteruur, het best aansluit bij het maximaal benutten van het aanwezige daglicht (bv. nazicht van 9.00 uur tot 17.00 uur).

De Vlaamse Waterweg stelt dat lokale onderhoudswerken, waar het onhaalbaar is om verlichting aan te brengen, niet langer zullen kunnen uitgevoerd worden 's ochtends (bij permanent zomeruur), maar evengoed ook 's avonds (bij permanent winteruur). Ten aanzien van de omschakeling benadeelt dit de efficiëntie van het werk en doet het de risico's op ongevallen toenemen.

De impact op vliegbewegingen kan als volgt samengevat worden. Voor trainingsvluchten bestaan er verschillende regelingen voor de luchthavens van Antwerpen (tot 19.00 uur in wintertijd en tot 20.00 uur in zomertijd) en Oostende-Brugge (tot 22.00 uur). Nachtvluchten (vluchten op instrumenten) vormen een essentieel onderdeel van de pilotenopleiding. Hoe vroeger het donker wordt, hoe meer nachtvluchten men kan uitvoeren. Het voordeel van de permanente zomertijd is dat de VFR-vluchten tot later op de dag kunnen worden uitgevoerd, maar dit heeft dan weer als nadeel dat de hinder voor de omwonenden tot later op de avond duurt. Ook kunnen omwonenden meer hinder ondervinden wanneer men wakker wordt gemaakt door een vliegtuig wanneer het donker is, dan wanneer het licht is.

Qua veiligheid zal in geval van permanente zomertijd de ochtendmist in de winterperiode later in de voormiddag optreden, dus meer tijdens de piek aan vertrekmomenten. Ook zullen de vluchten in de voormiddag voor 10.00 uur gedurende de wintermaanden in de duisternis gebeuren, hetgeen een hoger risico inhoudt op RWY-incursions of niet visueel gedetecteerde

objecten (FOD) op de RWY. Aangezien minder van de opwarming door de zon na SR kan geprofiteerd worden, zal er bovendien meer behoefte zijn aan de-icing.

Qua elektriciteitsverbruik voor de startbaanverlichting, vermoed men dat deze hoger zullen liggen bij permanente wintertijd dan bij permanente zomertijd.

Het Departement MOW geeft aan dat er geen doorslaggevende argumenten zijn om te pleiten voor het invoeren van een permanente zomertijd dan wel wintertijd.

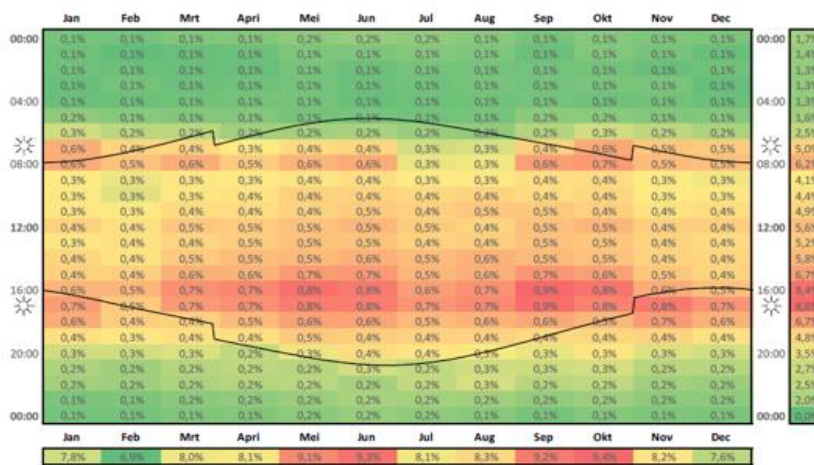
Een enquête uitgevoerd in het najaar van 2018 door de Confederatie Bouw bij 1400 Belgische aannemers (uit de drie gewesten) geeft aan dat ze een voorkeur hebben voor de permanente toepassing van het winteruur (57% van de respondenten) eerder dan zomertijd (37%).

6.9. Invloed op letselongevallen

2.1. Algemeen

Figuur 13: Verdeling van het aantal letselongevallen over de maanden van het jaar en de uren van de dag (2012-2016)

Deze figuur geeft voor de periode van 2012 tot en met 2016 de verdeling weer van het aantal letselongevallen over de maanden van het jaar en de uren van de dag. De groene cellen wijzen op minder letselongevallen, terwijl de rode cellen wijzen op een grotere concentratie van letselongevallen. De zwarte lijnen geven de zonsopgang en de zonsondergang weer. In elke zwarte lijn bevinden zich twee bruuske veranderingen, deze geven de verandering van zomertijd en winteruur weer. De balk rechts geeft de verdeling weer per uur van de dag en de balk onderaan geeft de verdeling weer per maand van het jaar.

Bron: FOD Economie, AD Statistiek

Bron: Legueux, Q. (2017) Statistisch Rapport 2017 Verkeersongevallen. Brussel, België: Vias Institute

Op basis van bovenstaande figuur die de verdeling weergeeft van het aantal letselongevallen op de weg over de maanden van het jaar en de uren van de dag voor de periode 2012-2016, kan worden vastgesteld dat de maanden december, januari en februari het minst aantal letselongevallen tellen. De maanden mei, juni, september en oktober tellen daarentegen het grootst aantal letselongevallen. Ook geeft de avondspits doorheen het jaar beduidend meer ongevallenletsel dan de ochtendspits, die enkel om 8.00 uur een duidelijke piek vertoont. Het aantal letselongevallen om 7.00 uur ligt gans het jaar lager dan deze tijdens elk uur in de namiddag tussen 12.00 en 16.00 uur. Op basis hiervan kan dus geen uitgesproken voorkeur voor permanente winter- dan wel zomertijd geformuleerd worden.

De impact is met andere woorden niet alleen aan de hand van het moment van zonsop- dan wel -ondergang te verklaren, maar hangt af van vele andere factoren zoals weersomstandigheden, drukte, ongevallen, wegenwerken,

Op basis van bovenstaande gegevens kan volgens het Departement MOW een lichte voorkeur worden aangegeven voor het permanent aanhouden van de zomertijd. De huidige periode van zomertijd omvat reeds 7 maanden per jaar in tegenstelling tot de periode van wintertijd die slechtst 5 maanden omvat. Ook is het de periode waarin zonsopgang en zonsondergang het verst verwijderd zijn van de spitsuren (periode met verhoogde aanwezigheid van zowel gemotoriseerde voertuigen als zwakke weggebruikers en dus verhoogde kans op confrontaties).

De woordvoerder van Vias, S. Willems, geeft in De Standaard van 21 september 2018 aan dat verkeersveiligheid geen doorslaggevende factor mag zijn in het debat, aangezien niemand kan voorspellen wat de impact zal zijn als we het hele jaar door dezelfde tijd aanhouden.

De analogie over de bevindingen omtrent verkeersveiligheid op de weg in geval van meer zonlicht tijdens de avond kan volgens MDK/Loodswezen niet zomaar worden doorgetrokken naar de maritieme sector, die de klok rond opereert. Er wordt nl. op geen enkel ogenblik meer zonlicht 'gecreëerd', maar louter in onderling overleg verschoven.

Wat betreft de beschikbare cijfers qua letselongevallen kan geen voorkeur voor permanente winter- dan wel zomertijd afgeleid worden.

6.10. Gebrek aan alomvattende en geïntegreerde studies

De keuze voor zomer- of wintertijd is een complexe materie waar internationaal tal van onderzoeken naar werden gedaan en waaruit blijkt dat de keuze voor permanente zomertijd of wintertijd niet eenduidig te maken is (afhankelijk o.a. van de geografische ligging, bepalend voor het aantal uren daglicht) (Departement WVG). Wel is de hoeveelheid opname van daglicht van belang, want die heeft een invloed op tal van gezondheidsfactoren zoals o.a. : vitamine D-opname, preventie van huidkankers, slaap-waakcyclus, medicatiegebruik, (sport)activiteiten, dementie en geestesziekten, stofwisselingsziekten (diabetes), cardiovasculaire aandoeningen en algemeen sociaal welbevinden... waaronder een groot aantal factoren voortvloeien uit een (ontregeld) circadiaans ritme.

Verder bestaan er geen studies die alle aspecten in rekening brengen én ook een methode uitwerken voor een adequate weging van de voor- en nadelen.

Naast de ervaringen van de oudere generaties met een permanente wintertijd, hebben we geen ervaring als maatschappij met een permanent zomereuurregime.

Het agentschap MDK stelt dat de meeste studies er niet in slagen om het effect van de omschakeling af te zonderen van verscheidene andere factoren, om op die manier harde statistische bewijzen te leveren. Het Departement omgeving geeft aan dat, volgens de gegevens waarover het beschikt, geen scherpe conclusies mogelijk zijn. Voor de voor haar relevante bevoegdheden kan ze enkel reflecties met mogelijke voor- en nadelen formuleren.

Er is geen aangetoonde wetenschappelijke consensus gevonden voor keuze van zomertijd of wintertijd vanuit gezondheidsperspectief (Departement WVG).

6.11. Samenvattende tabel

	Permanente zomertijd	Permanente wintertijd
Voordelen	<ul style="list-style-type: none"> - Harmonisatie tussen EU-landen, op voorwaarde dat minstens alle huidige landen van de GMT +1 meestappen - Positieve impact op welbevinden omdat het 's avonds langer licht is - Meer tijd voor buitenluchtactiviteiten (sport, vrije tijd, horeca, ...) - Kinderen zijn langer actief (kan nadeel zijn) - Mogelijke vermindering van de piekvraag naar elektriciteit 	<ul style="list-style-type: none"> - Harmonisatie tussen EU-landen, op voorwaarde dat minstens alle huidige landen van de GMT +1 meestappen - Positieve impact op: <ul style="list-style-type: none"> o algemeen welzijnsgevoel (o.a. door impact op het natuurlijk slaappatroon, los van chronotypes), o op geestelijke gezondheid (behandeling depressie, dementie...), o op basaal metabolisme (strijd tegen obesitas), - Mogelijke besparing op verlichting 's ochtends. - Gelet op de bestaande daguurorganisatie, sluit dit beter aan bij circadiaans ritme.
Nadelen	<ul style="list-style-type: none"> - Gelet op de bestaande daguurorganisatie heeft de sterkere afwijking met onze biologische klok een aantal negatieve gevolgen voor de algemene gezondheid (o.m. mogelijk minder uren slaap) - Mogelijke meerkost verlichting 's ochtends (winter) - Mogelijke meerkost koeling (zomer) - Donker om 7.00 uur gedurende 6,5 maanden (5 maanden bij winteruur) - Samenvallende duisternis met ochtendpiek voor alle verkeers- en vervoersmodi - Geen ervaring met dit regime 	<ul style="list-style-type: none"> - Mogelijk bijkomende energievraag 's avonds - Te verwachten hogere piekvraag van energie - Minder tijd voor buitenlucht-activiteiten (sport, vrije tijd, ...) - Donker om 18.00 uur gedurende 4 maanden (2 maanden bij zomertijd)

Bron: DKB/DWVG – Bevraging Vlaamse ministeries - 2018

7. Conclusie

Het sinds de 19de eeuw ingezette integratie- en harmoniseringsproces van de regionale, nationale en Europese economieën heeft er toe geleid dat, gegeven de natuurlijke omwenteling van de aarde rond de zon, er steeds weer maatschappelijke afspraken gemaakt werden over een gezamenlijk te hanteren tijdschaal. Naast de voorliggende keuze vandaag voor een permanent zomertijd- dan wel wintertijdregime, zijn een aantal randvoorwaarden allicht even belangrijk - zo niet belangrijker - om mogelijke negatieve impacts op specifieke sectoren te verminderen of zelfs weg te nemen. Deze zijn:

- **De harmonisering met de buurlanden, onze belangrijkste handelspartners.**
Dezelfde tijdszone dient minimaal te gelden voor de Benelux-landen, maar bij voorkeur voor alle landen binnen de huidige GMT+1 zone (zie kaartje onder punt 2. p. 3). De huidige geharmoniseerde (economische) ruimte mag niet kleiner worden door de afschaffing van de bestaande richtlijn.
- **Het uitwerken van specifieke arbeidsvoorwaarden, sectorale afspraken en de doorgedreven invoering van flexibel werken binnen een digitale maatschappij.**
Dit laat toe om individueel of per specifieke (deel)groep meer gericht in te spelen op operationele of andere noden. Binnen de afspraak van een algemeen geldend tijds kader (permanente winter- dan wel zomertijd), moet het mogelijk zijn adequaat in te spelen op geschetste voor- en nadelen van de uiteindelijke keuze. Een evaluatie per relevante maatschappelijke activiteit moet toelaten om de vandaag bestaande en historisch gegroeide afspraken qua daguurindeling, vervat in arbeidsvoorwaarden, akkoorden, huishoudelijke reglementen, gewoontes en diens meer, in overeenstemming te brengen - c.q. ongewijzigd te laten - met het algemeen geldend tijds kader, zonder dit laatste daarbij in vraag te stellen.

De keuze voor een permanent zomer- dan wel wintertijdregime kan niet eenduidig onderbouwd worden door wetenschappelijke studies die én voldoende alomvattend alle mogelijke gevolgen mee in kaart brengen én een aanvaardbare evaluatiemethodiek aanbieden om een beslissing te nemen.

Bij de keuze kan men zich laten leiden door maatschappelijke overwegingen, waarbij men meer gewicht bij bepaalde aspecten van het samenleven (het algemeen welbevinden, de vrijetijdsbeleving, ...) kan leggen dan andere (operationele praktijken). Het bepalen van dat gewicht zal steeds op basis van een subjectieve evaluatie gebeuren.

Naast een sociaal wezen is de mens ook een biologisch wezen. De beschikbare studies in verband met de relatie tot het zonlicht en de biologische klok (*circadiaans ritme, zie 6.5*) tonen aan dat de menselijke activiteiten (en dus de maatschappelijke afspraken rond tijd) het best maximaal aansluiten bij het beschikbare zonlicht.

Gelet op de specifieke ligging van Vlaanderen en gelet op het feit dat de Europese Commissie voorstelt om één standaardsysteem voor het hele jaar hanteren, brengt dit, vooral omwille van de wisseling van seizoenen, enkele uitdagingen met zich mee.

Een keuze voor permanente zomertijd, waarmee we geen ervaring hebben, brengt donkerdere winterochtenden met zich mee, terwijl een keuze voor permanente wintertijd, waar enkel een vorige generatie ervaring mee heeft, kortere zomeravonden geeft.

Dit interfereert sterk met bestaande tijdsorganisaties en gewoontes, die echter, mede verwijzend naar de hierboven geschetste randvoorwaarden, aangepast kunnen worden op basis van maatschappelijke consensus. Deze laatste kan seizoensgebonden en sectorspecifieke afspraken bevatten.

Bij geen van beide keuzes wijzigt de afwisseling van de seizoenen of het aantal uren daglicht.

Los van de uiteindelijke keuze, zijn de beslissingen in het kader van de harmonisatie met de buurlanden en de maatregelen rond flexibilisering en de digitale maatschappij minstens even belangrijk, zo niet belangrijker bij het afstemmen van onze sociale en economische (tijds-)organisatie met de zonnetijd.

Oktober 2018

Bijlagen:

1. Standpunt Vlaamse overheid bij invullen van de EU-enquête

Websites:

[Website over de Staat van de Europese Unie 2018](#)

[Subpagina over de omschakeling tussen winter- en zomertijd](#)

[Vragen en antwoorden over het voorstel van de Commissie om te stoppen met de omschakeling tussen zomer- en wintertijd](#)

[Eindverslag van de openbare raadpleging](#)

[\(https://www.ipsos.com/ipsos-mori/en-uk/putting-clocks-back\)](https://www.ipsos.com/ipsos-mori/en-uk/putting-clocks-back)

http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=2001121930&table_name=wet

Vraag COM	Vlaamse overheid
<p>Wat is uw algemene ervaring met de omschakeling van wintertijd naar zomertijd op de laatste zondag van maart en van zomertijd naar wintertijd op de laatste zondag van oktober?</p> <p>Mogelijke antwoorden: Zeer positief/Positief/Geen mening/Negatief/Zeer negatief</p>	<p>Negatief</p>
<p>Er zijn aanwijzingen dat gemeenschappelijke EU-regels op dit gebied zeer belangrijk zijn om de goede werking van de interne markt te garanderen. Aan welk van de volgende alternatieven geeft u de voorkeur om een dergelijke gemeenschappelijke regels ook in de toekomst te garanderen:</p> <p>Mogelijke antwoorden:</p> <ul style="list-style-type: none"> - De huidige zomertijdregeling in de EU behouden, waarbij alle EU-lidstaten omschakelen tussen zomertijd en wintertijd? - De omschakeling in alle EU-lidstaten afschaffen? 	<p>De omschakeling in alle EU-lidstaten afschaffen</p>
<p>Waarom?</p> <p>Mogelijke antwoorden:</p> <ul style="list-style-type: none"> - energiebesparing / gebrek aan energiebesparing - volksgezondheid - vrijetijdsactiviteiten tijdens de avond - verkeersveiligheid - werking van de interne markt (grensoverschrijdende handel, organisatie van vervoer, communicatie, ...) - andere (toelichten graag) 	<p>Energiebesparing</p> <p>Verkeersveiligheid</p>
<p>Als u de omschakeling wil behouden/afschaffen, hoe belangrijk is het dan voor u dat dat gebeurt? Geef een cijfer van 0 tot 10 (0 = niet belangrijk, 10 = zeer belangrijk)</p>	<p>8</p>
<p>Als de omschakeling wordt afgeschaft, aan welke optie geeft u dan de voorkeur? De omschakeling afschaffen, met behoud van:</p>	<p>Geen mening / weet ik niet</p>

Mogelijke antwoorden:

- **de zomertijd (de klok wordt één uur vooruitgezet in vergelijking met de wintertijd)**
- **de wintertijd**
- **geen mening / weet ik niet**

Bovenstaand antwoord van de Vlaamse overheid wordt ingediend op basis van inschattingen van het Departement Mobiliteit en Openbare Werken en de afdeling Sport bij het Departement Cultuur, Jeugd en Media. Dit wordt ook ingediend onder voorbehoud van verder politiek debat rond dit thema.

Gelet op de bijzondere aandacht die we binnen het verkeersveiligheidsplan wensen te geven aan de veiligheid van de zwakke weggebruikers (voetgangers en fietsers in het bijzonder), moet zeker worden stilgestaan bij de negatieve effecten van de omschakeling naar winteruur, met name wat betreft een piek in het aantal dode en zwaargewonde voetgangers, zoals deze door VIAS-Institute gerapporteerd werden voor periode direct volgend op de omschakeling naar het winteruur.

Vanuit oogpunt verkeersveiligheid achten we het van belang dat er geen abrupte wijzigingen van de lichtomstandigheden optreden – zeker de huidige sprong zomeruur / winteruur het kwalijke neveneffect van een verhoogd aantal slachtoffers bij zwakke weggebruikers (voetgangers). Deze omschakeling treedt immers op in een periode van het jaar waar de bijhorende abrupt wijzigende lichtomstandigheden zich in de spitsperiode voordoen.